

Slovenska književnost v srednjeevropskem prostoru in položaj drugega

SILVIJA BOROVIK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, silvija.borovnik@um.si*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Članek obravnava položaj slovenske književnosti v srednjeevropskem prostoru z vidika drugega in drugačnega. Slovenci smo v preteklosti živeli v delih držav, v katerih smo imeli podrejen in nepriznan nacionalni status, podobno kot nekateri drugi srednjeevropski narodi. Pisanje v slovenščini je pomenilo odločitev za »položaj drugega«, kar je pomenilo manjvrednega in intelektualno nezadostnega. Ko pa se je slovenska književnost vzpostavila, je status drugačnosti v slovenskem prostoru dobilo npr. nemško pisanje. V sodobnem času se uveljavlja spoznanje o tem, da moramo v literarni zgodovini upoštevati tudi dela vseh tistih, ki so na Slovenskem ustvarjali v drugih jezikih. V literarni kanon tako vključujemo tudi ustvarjalce in ustvarjalke s t. i. dvojnimi literarnimi in jezikovnimi identitetami.

The article deals with the position of Slovenian literature in Central Europe in terms of its treatment of the Other and the Different. In the past, Slovenians lived in regions of other nation states and their status was subordinate and unacknowledged, which was also a situation experienced by other Central European peoples. In such a situation, writing in the Slovenian language meant a decision to occupy the “position of the other”, generally considered inferior and intellectually inadequate. When Slovenian literature became established, this status of difference was ascribed to German writing, for example. In contemporary times, there has been a conscious decision to recognise writers in Slovenian who write in other languages and incorporate their work in our literary history. The Slovenian literary canon must begin to include writers with so-called dual literary and linguistic identity.

Ključne besede: slovenska književnost, Srednja Evropa, dvojezičnost, dvokulturnost, medkulturnost, transkulturnost

Key words: Slovenian literature, Central Europe, bilingualism, biculturalism, interculturalism, transculturalism

Pisanje tega besedila¹ poteka v nenavadnih okoliščinah, v osami zaradi pandemije novega virusa, s knjigami, ki so mi z domačih knjižnih polic na razpolago, s pomočjo nekaterih elektronskih virov, vsekakor pa tudi sredi vprašanj in misli, ki si

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

jih v običajnih, normalnih razmerah morda ne bi zastavljala. Evropa, katere del je tudi Slovenija s svojo zgodovino in sedanostjo, se je osamila in zavila v tesnobo. Ta trenutek, ko to pišem, še ne vemo, kako dolgo bo vse to trajalo in kako se bo končalo. Moje razmišljanje o slovenski književnosti v srednjeevropskem prostoru se bo morda tudi zaradi tega dotaknilo le tistih pojavov in smeri, ki – gledano za nazaj in v luči najnovejših dogajanj – še posebno osvetlujejo tudi sedanost.

V sodobnejši slovenski književnosti predstavlja knjiga esejev Aleša Debeljaka *Evropa brez Evropejcev* (2004) eno najbolj pronicljivih razmišljanj o Evropski zvezi (v nadaljevanju EZ) in položaju Slovencev, pa tudi naše kulture in književnosti v njej. O tem, da smo Slovenci s svojo kulturno zgodovino v Evropo in natančneje v Srednjo Evropo umeščeni že od nekdaj, Debeljak ne dvomi. Vendar se v Uvodu k tej knjigi, ki je nastajala tik pred vključitvijo Slovenije v EZ, kljub temu sprašuje:

Kaj je Evropa? Kdo je Evropejec? Bomo Slovenci s tem, ko bo naša država postala polnopravna članica Evropske unije maja 2004, že tudi avtomatično deležni ne samo pravic, ki izvirajo iz evropskega državljanstva, ampak tudi spoštovanja, ki izhaja iz družjenja med enakimi? Kako dolgo bo trajalo, da se bo evropski mentalni prostor osvobodil dediščine tradicionalno razdeljene celine, ki je na zahodu Evrope vzpodbujala globoke in trajajoče procese odpora, sumničavosti ali pa vsaj ravnodušnosti do dežel in ljudi na *terra incognita* njenega vzhoda? (Debeljak 2004: 1)

Zanima ga, kako in ali se bo sploh kdaj oblikovalo »pristno evropejstvo«, o čemer dvomi, in ugiba, ali bo le-to pričenjalo nastajati šele pri generaciji njegovih otrok. Poudarja, da bo to možno, če bo moderna Evropa naklonjena medsebojnemu spoznavanju in spoštovanju drugih. Toda nastajajoča EZ vsaj njega, ki je lep del življenja preživel v Jugoslaviji, spominja »na mitologijo jugoslovanskega bratstva in enotnosti«, ki je bila podobno kot EZ »zavestni proizvod elit« in »lepilo družbenih vezi v mnogonarodni, mnogokulturni in mnogoverski skupnosti, ki je razpadla v krvavih vojnah« (Debeljak 2004: 2). Do srečnega sobivanja z novonastajajočo EZ je skeptičen.

Ta Debeljakova knjiga esejev je bila objavljena pred šestnajstimi leti, sredi vsesplošne slovenske evforije ob vstopanju v EZ in ko Evrope še zdaleč niso pretresale različne krize, vse od migrantskih do pandemičnih, in ko so bile meje še odprte. Njegova razmišljanja o narodnih identitetah, različnih jezikih in kulturah ter vlogi politike pri ohranjanju le-teh se zato kritično in eksemplarično nanašajo na prostor nekdanje Jugoslavije, ki je razpadel, ker ni znal in hotel spoštovati vseh teh različnosti. V tem pa vidi Debeljak tudi nevarnost za prihodnost Evropske unije. Človeka, piše, oblikujejo različni sloji identitet in priseganje na eno samo je zanj nesprejemljivo. Evropejstvo kot identiteta pa se mu ne zdi navzoče v javnem življenju (Debeljak 2004: 3).

Evropska ideja, piše Debeljak, ni nova, saj so o njej razmišljali že v rimskem cesarstvu, nadalje pa tudi Karel Veliki, Napoleon in Hitler, vselej pa je bila neizbrisno zaznamovana z vojnami, nasiljem in s spopadi. Evropa, piše, je nastala iz ruševin (Debeljak 2004: 3–5). Zelo pa poudarja, da bo v sodobni Evropi pomembna ohranitev raznolikosti, ter napove, da se bodo »notranji evropski spori zares začeli šele po razširitvi« (Debeljak 2004: 8). Novejša zgodovina, ki smo ji priča in katere del je naše življenje, pa esejistova pronicljiva razmišljanja žal potrjuje.

Položaj Slovencev v zgodovini je bil zaznamovan z drugostjo in drugačnostjo. Večina srednjeevropskih narodov je bila del imperijev, v katerih so imeli podrejen in nepriznan nacionalni status. Zaradi tega so se pri njih razvile posebne oblike dojemanja lastne drugačnosti in drugosti v primerjavi z imperialno nacijo. Zlasti pri srednjeevropskih narodih sta kultura in umetnost prevzemali vlogo narodotvorne politične institucije. O tem piše v svoji razpravi *Razdvojenost v drugosti: slovenstvo med narodi* Lev Kreft (2016: 79–82). »Izdelava« tovrstnih drugosti in drugačnosti narodov brez nacije, ki se je odražala v kulturi in literaturi, je zajemala narode v imperijih in mednacionalnih zvezah, kot npr. v habsburški monarhiji oz. Avstro-Ogrski, Turčiji, carski Rusiji, Sovjetski zvezi, Jugoslaviji in tudi v današnji Evropski zvezi. V srednjeevropskem prostoru, katerega del smo bili Slovenci, sta se podobno kot drugod vzpostavili »imperialna prvost in kolonizirana drugost«, v umetnosti in literaturi pa so nastajale mejnost, vmesnost, razdvojenost in razcepljenost. Oblikovala se je »kultura razdvojenega soobstoja« skupaj z razdvojeno samopodobo (Kreft 2016: 82–83).

Do konca 1. svetovne vojne, nadaljuje Kreft, se je slovenstvo v primerjavi z nemštvom pojavljalo kot drugost. Za nas ni bil merilo Pariz, temveč nemštvo kot državotvorna avstrijska nacija (Kreft 2016: 84). Kreft spominja tudi na znano Cankarjevo misel o povezavi Slovencev z južnimi Slovani, ko je zapisal, da smo si z njimi »po krvi bratje, po jeziku vsaj bratrance, po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu« (Cankar 1976: 97). Tako Cankar kot pozneje sredi 80. let 20. stol. Ciril Zlobec pa sta zavrnila nastanek in oblikovanje jugoslovanske nacije. Jugoslovansko državo, piše Kreft, smo sprejemali kot politično, ne pa tudi kot enotno kulturno skupnost (Kreft 2016: 85). Slovenija, opozarja, se je leta 1991 znova obrnila k Zahodu, k parlamentarni demokraciji in h kapitalizmu, a po mnogih letih je ponovno sledila razdvojenost, le da tokrat v razmerju do EZ (Kreft 2016: 86).

Podobno o zgodovinskem položaju drugačnosti Slovencev razmišlja literarni zgodovinar Miran Hladnik (2016) v svoji razpravi *Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino*: »Pisanje v slovenščini je bilo vse do druge polovice 19. stol. dojeto kot odločitev za drugačno v razmerju do dominantne in standardne nemščine. Ko pa se je slovenska književnost vzpostavila, je status drugačnosti v slovenskem kulturnem prostoru dobilo nemško pisanje Anastazija Gruna, Luize Pesjak, Ivana Gornika, Dragotina Dežmana, Jakoba Alešovca idr. in bilo zato ločeno od javnega diskurza« (Hladnik 2016: 46). Toda ta »drugačnost«, nadaljuje Hladnik, je bila s strani večinskega in dominantnega sprva stigmatizirana, danes pa je razumljena kot »pozitiven kulturni koncept«, kot znamenje pestrosti, kulturnega pluralizma in kreativnosti (Hladnik 2016: 47).

Tudi Hladnik piše, da je bila v 19. stol. raba nemščine v tem prostoru standard ter da raba slovenščine nikakor ni bila samoumevna. Tako je npr. Prešernova raba slovenščine pri izobražencih vzbujala dvome, podobno pa je bilo z rabo slovenščine še pri Cankarju ali Zofki Kveder, dodajam jaz. V preteklosti je bilo premalo poudarjano dejstvo, da sta bila tako Cankar kot Z. Kveder dvojezična ter da sta nemščino celo odlično obvladala. Toda kljub temu sta za jezik svoje literature izbrala slovenščino, svojo materinščino. Pozneje, v času po drugi svetovni vojni,

pa je bil nemški del njune literature počasi izrinjen iz splošne kulturne zavesti in literarnega kanona.

Slovenščina je živela v položaju drugega, kar je pomenilo manjvrednega in intelektualno nezadostnega še ob ustanavljanju prve slovenske univerze v Ljubljani leta 1919. Tudi takrat so se pojavljali povsem resni pomisleki glede tega, ali je slovenski jezik dovolj bogat in razvit, da bi bil primeren za poučevanje na univerzi. Nekateri so v dvomih predlagali raje nemščino, drugi hrvaščino, a slovenščina je vsemu navkljub le dobila in zadržala svoje mesto tudi na področju znanosti in univerzitetnega izobraževanja (Jesenšek 2016).

V današnjem času se vedno bolj uveljavlja spoznanje o tem, da v slovenskem prostoru ne moremo govoriti le o »slovenski kulturi«, temveč o »kulturah na Slovenskem« (Debeljak, Borovnik, Čeh Steger, Hladnik, Lukšič Kacin) in da moramo upoštevati tudi dela vseh tistih, ki so na Slovenskem ustvarjali v drugih jezikih. Obenem pa je potrebno spoznavati in v literarni kanon vključevati tudi dela vseh onih, ki so se v Slovenijo iz takih ali drugačnih razlogov priselili, včasih zaradi političnih težav, kot npr. v času slovenske osamosvojitve in vojne v bivši Jugoslaviji, ali pa zaradi drugih, zelo različnih osebnih odločitev (Borovnik 2017: 9).

V večji meri bi morali poznati tudi literarno delo slovenskih izseljencev, to je tistih, ki živijo v Evropi ali izven nje, npr. v Severni in Južni Ameriki, ter njihovih potomcev (Borovnik 2017: 9), prav tako pa tudi književnost slovenskih narodnih manjšin, npr. v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Za to se zavzemamo različni raziskovalci in raziskovalke slovenske književnosti. Pred nami se je tej problematiki posvečala profesorica Helga Glušič, za njo pa poleg mene še Jožica Čeh Steger, Krištof Jacek Kozak, Miran Košuta, Andrej Leben, Janja Žitnik Serafin, Miran Hladnik in še kdo. Hladnik v zvezi s to usmeritvijo uporablja termin »interkulturalna literarna zgodovina« (Hladnik 2016: 49). Če bi bolj upoštevali tako odprtost in slovenske književnosti ne bi povezovali le z deli, ki so nastala izključno v slovenskem jeziku, potem npr. tudi ob izidu romana Maje Haderlap *Angel pozabe* ali ob delih Ericice Johnson Debeljak ne bi bili potrebni dvomi o tem, »ali gre sploh za slovensko književnost«. Roman *Angel pozabe* Maje Haderlap je delo slovenske avtorice, napisano v nemščini, a z močnimi intertekstualnimi vsebinskimi in jezikovnimi slovenskimi povezavami, Johnson Debeljak pa je pisateljica postala šele po tistem, ko se je kot Američanka iz New Yorka preselila v Slovenijo. Vsa njena dela, napisana v angleščini, pa izražajo tudi problematiko t. i. dvojnih literarnih in osebnih identitet, kakršnih je tako pri nas kot tudi drugod po svetu zelo veliko. Oba primera zgovorno dokazujeta, da enojezični in enonacionalni model književnosti ne obstaja več, da je bil v preteklosti celo umetno narejen ter da je treba na književnost gledati s širšimi, bolj tolerantnimi očmi.

Na velik pomen večkulturnih in medkulturnih povezav na področju raziskovanja slovenske književnosti je opozorila predvsem Janja Žitnik Serafin s svojo znanstveno monografijo *Večkulturna Slovenija* (2008). V njej piše o položaju migrantske književnosti v slovenskem prostoru. Matjaž Hanžek je v uvodu k tej knjigi zapisal, da je njena avtorica pogumno stopila v tisti del slovenske stvarnosti, ki je nekako nočemo videti. To je avtorica storila s trditvijo, »da je tudi kultura priseljencev, četudi pogosto v neslovenskem jeziku, del slovenske, torej naše kulture« in da se ob njej bogatimo tudi nepriseljenci (Hanžek v Žitnik Serafin 2008: 7).

Žitnik Serafin dokazuje, da je ta kultura/literatura marginalizirana in spregledana podobno, kot sta bili nekoč slovenska izseljenska ali zamejska kultura/literatura. Žitnik Serafin v zvezi s kulturo/literaturo priseljencev uporablja nov izraz, to je »sokultura« (Žitnik Serafin 2008: 12). To so namreč tudi italijanska, madžarska in romska kultura/literatura v Sloveniji, a so bile vse našete v preteklosti deležne večje pozornosti od priseljske. Nadalje opozarja, da so nekateri zamejski in izseljenski pisci vendarle vključeni v slovenske šolske učbenike, medtem ko priseljskih praktično ni. Navaja podatek, da je v Sloveniji ok. 120 priseljskih leposlovnih ustvarjalcev in ustvarjalk, od katerih jih je zelo malo uveljavljenih, prav tako pa je malo takih, katerih dela bi že izšla v slovenskem prevodu. Obenem pa priseljski pisci, tudi če pišejo v slovenščini, v slovenskih šolskih učbenikih niso omenjeni. Navaja prakso drugih držav (ZDA, Kanade, Avstralije, Avstrije in Nemčije), ki v svoj literarni kanon vključujejo tudi priseljske avtorje oz. avtorice. Pri svojih znanstvenih izhodiščih se Žitnik Serafin naslanja na polisistemsko teorijo Even-Zoharja (1990, 1997) in na razumevanje književnosti v medkulturnem položaju Mete Grosman (2004). Znanstvenica zaključuje, da koncept polisistema omogoča in zahteva vključitev vseh objektov, ki so bili prej spregledani ali odri-njeni na rob pozornosti, tako tudi izseljske in priseljske književnosti (Žitnik Serafin 2008: 21). Ob tem načenja tudi vprašanje jezikovne in kulturne integracije priseljencev, ki naj pomeni enakovredno vključevanje v družbo, ne pa asimilacije. Zaviranje jezikovnega in kulturnega pluralizma je po njenem sestavni del politike neenakopravnosti (Žitnik Serafin 2008: 32–33).

Zelo pomembno, čeprav malo raziskano pa je bilo v preteklosti tudi vprašanje, ki nam ga v tej knjigi zastavlja avtorica Žitnik Serafin, namreč kje so meje nacionalne književnosti. Navaja različne in številne prakse iz sveta, kako so posamezni ustvarjalci in ustvarjalke izbirali svoj literarni jezik glede na novo okolje, v katerega so se priselili. Nekateri so se odločali za dvojezičnost (npr. slovensko-angleško, slovensko-nemško), drugi Slovenci po svetu pa so pričeli pisati v jeziku okolja, ki so si ga izbrali za svoj novi dom. To so storili v želji, da bi prodrli v večinsko kulturo in dosegli čim širše bralstvo. Prevezemali so t. i. večinski jezik. Med najbolj zanimive primere uvršča Igorja Šentjurca, ki do nedavnega v Sloveniji sploh ni bil znan (Miladinović Zalaznik 2017), Louisa Adamiča in Leva Detelo, k tem pa sama dodajam še Majo Haderlap in Brino Svit. Toda njihova dela, piše Žitnik Serafin, sodijo prav tako v slovensko književnost, saj so izhajali iz slovenske kulture, literarnih tradicij in narodno pogojenih ustvarjalnih pobud (Žitnik Serafin 2008: 235–237).

Taka razmišljanja potrjujejo tudi sodobne raziskave književnosti v nemškem prostoru. Raziskovalci kulture in književnosti pišejo, da je v času globalizacije in najrazličnejših migracij pojmovanje kulture, ki bi bila povezana le z enim ljudstvom (»Volk«) ali narodom (»Nation«) in le z določenimi zemljepisnimi koordinatami, nesmiselno. Veliko bolj pa so koristne raziskave, ki poskušajo zajemati pretakanje, gibljivost in prestopanje kultur preko različnih meja. Termin, ki je nastal kot odziv na tak položaj, je transkulturnost, medtem ko sta bila v 90. letih prejšnjega stoletja taka izraza interkulturnost/medkulturnost in postkolonialne študije (Kimmrich in Schahadat 2012: 7–8). Prve so bile na tem področju kulturološke vede, ki so vplivale na vse humanistične znanosti, zlasti pa so se jim pridružile filozofske,

sociološke in antropološke raziskave, ki so temeljile na izhodiščih, da v globaliziranem svetu kulture/literature niso niti homogene niti teritorialno zamejene, temveč da jih zaznamujeta odprtost in dinamika. Nemški raziskovalci in raziskovalke poudarjajo, da je treba opazovati in raziskovati *Austauschprozesse* (procese menjave), *Grenzverschiebung* (premikanje meja) in *Grenzaufhebung* (odpravljanje meja) (Kimmrich in Schahadat 2012: 8). Zanima jih, kako literatura zajema »nove prostore«, pa tudi dinamiko in kompleksnost sodobnega sveta.

Nemški raziskovalki Dorothee Kimmrich in Schamma Schahadat v Uvodu k znanstveni monografiji z naslovom *Kulturen in Bewegung/Kulture v gibanju* (2012) pišeta, da je vsak prostor podvržen svojevrstni dinamiki, tej pa dajejo značaj različni ljudje, ki se po njem gibljejo. Transkulturni koncepti raziskujejo to dinamiko, s katero je povezana kreativnost ljudi. Noben prostor torej ni statičen in ahistoričen, temveč vsebuje lastno dimenzijo zgodovine (Kimmrich in Schahadat 2012: 10–11). Tudi književnosti tako ni mogoče opazovati izven kulturnozgodovinskega prostora. Raziskovalki opominjata na raziskave Jurija Lotmana (2010), ki je opazovanje prostora opredelil iz kulturno semiotičnih vidikov, po katerih predstavlja prostor metaforo za kulturno dinamiko, za katero so značilni preseganje meja, prestavljanje meja, migracije in različna prekrivanja. Teorije transkulturnosti se navezujejo na te nove koncepte prostora (Kimmrich in Schahadat 2012: 12–13).

Tudi raziskave drugih znanstvenikov in znanstvenic dokazujejo, da niso kulture in literature nikakršni otoki, temveč ogromen in neobvladljivo gibajoč se ocean, v katerem se različni ustvarjalni svetovi nenehno premikajo, se zlivajo in tudi stapljajo (Bachmann Medick 2006, Gilroy 2004, Welsch 1999, Spivak 2003, Schroer 2006). Literarni raziskovalci in raziskovalke se vedno bolj ukvarjajo tudi z literarnimi deli migrantov, to je ljudi, ki domujejo najmanj v dveh kulturah, kar njihova dela tudi izražajo. V novih okoljih, kamor so se naselili, namreč ne predstavljajo le »prišlekov«, temveč tudi soustvarjalce. Njihova literarna dela ne izražajo le posebne odprtosti in gibljivosti, temveč tudi socialne, ekonomske in politične probleme sodobnega sveta. Transkulturni literarni kanon naj bo zato predvsem pisanje o zgodovini raznovrstnih prepletanj, zajema pa naj tudi vse asimetrične, hibridne kulturne zveze in odnose.

Zastavimo si torej vprašanje, kaj je bilo v srednjeevropskem kontekstu slovenske književnosti 20. stol. tisto, kar je bilo v položaju Drugega, drugačnega, transkulturnega, zato pa dolgo odrinjenega na rob literarnozgodovinske pozornosti in književnega kanona, pa tudi splošnega poznavanja slovenske književnosti. Če začnemo odgovarjati s časom, ki zajema tudi prelom iz 19. stol. v 20. stol., vidimo, da to vsekakor niso bili avtorji slovenske moderne Cankar, Kette, Murn in Župančič, temveč da so se domala sočasno z njimi v Trstu in njegovi okolici pojavile prve izrazite slovenske pisateljice in pesnice, ki so ostajale prezrte. Leta 1897 so pričele izdajati list Slovenka, ki je izhajal vsako drugo soboto kot »glasilo slovenskega ženstva«, oblikovali pa sta ga dve urednici, Marica Nadlišek Bartol in Ivanka Anžič Klemenčič. Obe sta se zavedali, da pomeni njuno prizadevanje za vstop žensk na področje literarnega ustvarjanja prelom s prevladujočo moško tradicijo in pogumno nasprotovanje hudim predsodkom in kritikam, ki sta jih bili deležni predvsem s strani konservativnih krogov. Njuno Slovenko so omalovaževali in napadali, kajti v njej so prepoznavali tudi odmeve tedanjega evropskega feminističnega gibanja,

ki je zahtevalo enakopravno vlogo žensk v javnem in osebnem življenju, a je bilo v okviru tega literarnega lista pravzaprav še zelo previdno in plašno. Prva urednica Slovenke, Marica Nadlišek (1867–1940), pozneje poročena Bartol, je bila namreč ena prvih slovenskih intelektualk, ki so si služile kruh s poklicnim delom, zelo angažirana pa je bila tudi v tedanji tržaški politiki in kulturi. Poleg Pavline Pajk je bila tudi prva pomembna pisateljica Ljubljanskega zvana, v katerem so dotlej objavljala le moška pisateljska imena (Boršnik 1962, Buttolo 1994, Borovnik 1995, 2012, Verginella, ur., 2017).

Marica Nadlišek Bartol pa literarnih sodelavk Slovenke ni le vzpodbujala k pisanju in objavljanju, temveč zlasti k temu, da bi pisale v slovenščini. Slovenski prostor njenega časa je bil namreč ponemčen, tiste redke Slovenke, ki so bile dovolj izobražene, da so znale pisati in brati, pa so literaturo prebirale v nemščini. Literarno in uredniško delo Marice Nadlišek Bartol torej ni bilo le feministično napredno, temveč tudi narodnoosveščevalno in narodnoprubudno. Pereča problematika zaničevanja Slovencev je med drugim razvidna v njenem romanu *Fata morgana*, ki ga je pod moškimi psevdonimom Evgen Štefanič leta 1898 objavljala v nadaljevanjih v Ljubljanskem zvonu in smo ga v knjižni obliki dobili šele sto let pozneje, leta 1998, ko ga uredila in za tisk pripravila pisateljica Ivanka Hergold. Nadliškova sama se je v svojem življenju srečavala tako z nemškim omalovaževanjem Slovencev kot tudi z italijanskim fašizmom v Trstu in okolici, zaradi katerega je morala pozneje z družino pobegniti na Kranjsko. Njeno literarno in feministično delo pa je bilo ves čas v položaju Drugega. Rušila je stereotipno podobo ženskih vlog v družbi in umetnosti ter se zavzemala za nastajanje literature v slovenščini. Uspelo ji je, da si je pridobila naklonjenost precejšnjega števila ne le ženskih, temveč tudi moških literarnih ustvarjalcev, med katerimi sta bila tudi Simon Gregorčič in Ivan Cankar, a je bila kljub temu deležna ostrih in sramotilnih napadov visokih predstavnikov katoliške Cerkve, zlasti škofa Mahničja, ki so v ženskem vstopu v javno in umetniško življenje videli »pretirano emacipiranost« in so ženske tudi sicer intelektualno podcenjevali (o čemer pričajo njihovi zapisi v časopisih *Dom in svet* in *Rimski katolik*; Borovnik 2012: 9–10). Marica Nadlišek Bartol se je temu pogumno uprla in si upala z njimi tudi javno polemizirati. Zavzemala se je za žensko enakopravnost in bila ena prvih slovenskih pisateljic. Toda njeno literarno delo je pozneje utonilo v pozabo. Na njen pomen je že leta 1962 opozorila Marja Boršnik, pozneje pa tudi že omenjene literarne raziskovalke. Marica Nadlišek Bartol je po svojem kulturnem obzorju daleč presežala okolje in čas, v katerem je literarno ustvarjala. Zlasti tesno pa se je čutila povezano z ženskimi usodami in njihovimi tedanjimi družbenimi vlogami.

Podobno drzna in samosvoja, različne omejitve, pa tudi literarne, jezikovne in geografske meje prestopajoča je bila tudi pisateljica Zofka Kveder (1878–1926). Čeprav iz domačega okolja ni imela nobene vzpodbude, je najprej sledila svoji želji, da si poišče pot do izobrazbe. V času na prelomu stoletja se slovenska dekleta še niso šolala na univerzah, Zofka Kveder pa je najprej iskala prav to možnost. Odšla je od doma, se nekaj časa zadrževala v Trstu, kjer je postala sodelavka lista Slovenka in v njem objavljala, pozneje pa se je napotila na šolanje v Bern in nato v Prago. V Bernu ni ostala dolgo, v Pragi pa se je šolala za poklic babice, čeprav ni mogoče reči, da si je prav to želela, a je bil tak poklic najbrž edina sprejemljiva

možnost. V Pragi je še kot študentka v samozaložbi izdala svojo prvo zbirko črtic *Misterij žene* (1900), ki je pomenila šok za tedanje bralce – ne le po slogu, šlo je namreč za izrazito kratke črtice, od katerih so nekatere napisane v duhu moderne, temveč predvsem po temah, ki jih je obravnavala. V njih se ženska prvič pojavi kot upornica zoper tradicijo, zoper privzgojene in stereotipizirane vloge v družbi in družini. Kvedrova se je boleče zavedala neenakopravnega položaja žensk, pa tudi njihovega fizičnega in psihičnega izkoriščanja. Tudi njene ideje se v literaturi zrcalijo pod vplivom feminizma, s katerim je bila dobro seznanjena. V svoji knjigi *Književne študije* (2012) sem zapisala, da je pomenilo pisateljstvo Zofke Kveder en sam upor, namreč upor zoper patriarhalne vzorce življenja, ki jim je bila priča. Pa tudi njena sicer zelo različna osrednja ženska lika v romanih *Njeno življenje* (napisan 1914, izid 1917) in *Hanka* (1918) izražata le variaciji na isto temo, na temo ženske in njene nesvobode v vsakdanjem in družbenem življenju.

Pisateljica Zofka Kveder je sledila svojemu literarnemu talentu in v danih razmerah napisala zelo veliko. Njeno delo pa je bilo dolgo podcenjevano in omalovaževano. Danes je dostopno v *Zbranem delu* v petih knjigah, ki jih je uredila Katja Mihurko Poniž in tako pripomogla k drugačni recepciji ene prvih slovenskih pisateljic. Toda literarnih del Zofke Kveder slovenski učenci in dijaki še vedno ne poznajo. V kanonu slovenske literarne zgodovine, ki se odraža tudi v šolskih učbenikih, je še vedno odrinjena na obrobje. Študenti in študentke se začno z njenim delom seznanjati šele na univerzi, in to po zaslugi profesorice, ki smo v bolonjske študijske programe vtihotapile tudi žensko avtorstvo. Pišem »vtihotapile«, kajti na začetku smo se morale soočiti z začudenimi vprašanji, češ zakaj je to sploh potrebno, saj da je »literatura ena sama«. To je bil očitek, ki sem ga sama pogosto slišala. Toda minilo je vendar celo stoletje, da smo lahko začeli enakopravno govoriti tudi o slovenskih pisateljicah, pesnicah, dramatičarkah in esejistkah. Še v času mojega šolanja in študija smo zares redko obravnavali kakšno žensko literarno ustvarjalco, in to tudi iz t. i. svetovne književnosti. Slovenci smo se obnašali, kot da žensk v naši in v tujih literaturah sploh ni, če pa že so, so bile vnaprej označene kot »spremni pojavi« in kot »manj pomembne«. O tem pričajo domala vsi literarnozgodovinski pregledi sicer odličnih slovenskih literarnih zgodovinarjev vse od Slodnjaka, Kosa pa do Zdravca in Pogačnika. Šele z Marjo Boršnik, z njenimi *Študijami in fragmenti* (1962), nato pa z mojo knjigo *Pišejo ženske drugače?* (1995) in s *Slovensko književnostjo III* (ur. Pogačnik 2001), za katero sem napisala pregledno poglavje Pripovedna proza, so zajete tudi tedanje sodobne ženske literarne ustvarjalke. A šlo je že za začetek 21. stoletja. Drugi očitek, na katerega sem pogosto naletela, pa je bil ta, da s tem, ko obravnavamo žensko literarno ustvarjalnost, njihovo delo »getoiziramo«. Na take pomisleke sem odgovarjala, da gre pri spoznavanju, analizi in interpretaciji ženskih literarnih ustvarjalk ter njihove vloge v zgodovini književnosti v resnici za izhod iz geta, namreč iz geta anonimnosti in pozabe. Toda o kakršnikoli feminizaciji slovenske literature kljub obsežnemu delu Zofke Kveder in njenih predhodnic še dolgo ne moremo govoriti.

Tudi Zofki Kveder so podobno kot Marici Nadlišek Bartol oporekali njen literarni talent in izničevali njeno delo. Posmehovali so se ji, čeprav je bila v svojem času najbrž edina slovenska avtorica, ki se je s pisanjem celo preživljala. Postala je pisateljica, urednica, literarna mentorica, kritičarka, prevajalka in

novinarka. Z odgovornostjo in nadarjeno je opravljala poklice, ki so bili v njenem času rezervirani za moški svet. Obenem pa je bila avtorica, ki je tako fizično kot intelektualno prestopala meje in bila »hibridna«, »trans« identiteta. Kot Slovenka je živela v Ljubljani, Trstu, Bernu, Pragi in Zagrebu, pisala pa je v slovenščini, nemščini in hrvaščini. Tako prestopanje iz enega jezika v drugega na področju literature zmorejo le najbolj nadarjeni ustvarjalci. Dejstvo, da se je kljub odličnemu znanju nemščine odločila, da bo pisala v slovenščini, je bilo v preteklosti premalo poudarjeno. Lahko bi pisala v nemščini – in v tistem času bi zagotovo imela več bralcev, pa tudi naklonjenih kritikov. Ko je živela v Zagrebu, je pričela pisati hrvaško – kar pa ni pomenilo nič drugega kot to, da je tudi to zmogla. Ko je živela v Zagrebu, je zanosno pisala o ženskem gibanju. Navduševala se je nad tem, da ženske že lahko opravljajo najrazličnejše poklice, da lahko študirajo in doktorirajo, poročala je o njihovih poklicnih združenjih, pa tudi o ženskih časopisih in revijah (Vitorelli 2007: 131–132). A tudi na Hrvaškem so feministične pobude naletele na zanikovanje in zasmehovanje. To se ni dogajalo le na začetku stoletja, temveč še dolgo pozneje, skoraj vse do sodobnosti.

Danes različni raziskovalci pišejo o literaturi migrantov, uveljavil pa se je celo termin »literatura mobilnosti« (Dagnino 2015). Gre za avtorje, avtorice in literarna dela, katerih izkušnja je povezana s selitvami iz različnih razlogov, pa tudi s t. i. nomadskim življenjskim slogom. Avtorji in avtorice te literature niso vezani na stalna bivališča in njihova dela se izogibajo teritorialni umeščenosti. Avtorji in avtorice kljubujejo narodnim, državnim in kulturnim omejitvam, v literaturi pa izražajo preseganje meja, spajanje identitet, spopadanje z novimi življenjskimi razmerami in izzivi. Marsikdaj izražajo t. i. vmesni prostor, tvorijo pa tudi most med domom in svetom. Tudi v sodobni slovenski književnosti jih je zelo veliko (npr. Lev Detela, Aleš Debeljak, Alenka Jensterle Doležal, Peter Handke, Erica Johnson Debeljak, Maruša Krese, Josip Osti, Vinko Ošlak, Brina Svit idr.).

Leta 1919, ko se je na svojo samotno in danes znamenito pot okoli sveta kot pisateljica in raziskovalka odpravila Alma Karlin (1889–1950), nemško pišoča avtorica iz Celja, pa takih pisateljev in še manj pisateljic ni bilo veliko. Bila je hči avstro-ogrškega častnika in učiteljice, toda čeprav sta bila oba starša po poreklu Slovenca, so v družini govorili nemško, saj je bilo to glede na poklicni in družbeni položaj družine, sodili so namreč med bogatejše meščanstvo, v času Avstro-Ogrske običajno. Alma je slovensko sicer razumela, vendar je za jezik svojega literarnega ustvarjanja izbrala nemščino. »Nemški jezik je še vedno izražal izkušnjo stoletja dominantne kulture na tem prostoru; še vedno je bil pomemben komunikacijski jezik prostora, v katerega se je rodila Alma M. Karlin,« piše o tem Alenka Jensterle Doležal (2019: 68). Alma Karlin je želela postati raziskovalka tujih kultur in pisateljica, kar ji je tudi uspelo. Njena dela so bila v tridesetih letih 20. stol. zelo brana in priljubljena po vsej Evropi, Alma Karlin pa je bila tudi zelo plodovita pisateljica. Z vzponom Hitlerja na oblast je pri nacistih padla v nemilost, saj je kljub temu, da je pisala nemško, znala razmišljati s svojo glavo in je nacizem označila kot nevaren. Pred gestapom se je morala skrivati in bežati, deportaciji v koncentracijsko taborišče se izognila po zaslugi svoje nemške prijateljice Theje Schreiber Gamelin, pozneje pa se je celo odločila za umik k partizanom, ker je upala, da se bo preko njih prebila do angleških zaveznikov in pobegnila v Anglijo.

O tem je pisala v svoji avtobiografiji *Moji zgubljeni topoli* (2007). Ta načrt se ji ni uresničil, Alma Karlin pa je konec vojne dočakala bolna in shirana. Njeno družinsko hišo so med vojno bombardirali, zato je s prijateljico Teo do smrti živela v hišici na Pečovniku, pokopana pa je v Svetini. Njeno delo je bilo nato za dolga leta odrinjeno v pozabo. Bila je pripadnica celjske nemške nacionalne skupnosti, pisala je v nemščini in slovenska literarna zgodovina se ji je v povojnem obdobju zato odrekla. Glede na povojno vesplošno razširjeno sovraštvo do vsega, kar je bilo nemško in povrh še »meščansko«, pa so bili vzroki za to zanikanje Alme Karlin prav gotovo tudi ideološki. Alma Karlin se namreč tudi nad komunizmom ni navduševala, ravno obratno, do njega je bila kritična. Z nacionalno pripadnostjo pa si ni belila glave oz. jo je celo ironizirala (enkrat se je imenovala »Nemko«, drugič »Avstrijko« in tretjič »Jugoslovanko«, pač glede na to, kako so še za časa njenega življenja razpadale in se na novo tvorile države na istem geografskem prostoru) (Borovnik 2017: 122). Pisala je v jeziku, ki ga je najboljšo obvladala, to je v nemščini, njena potopisna in druga literarna dela pa so v dolgem povojnem obdobju na Slovenskem ostajala neprevedena.

Alma Karlin je pričela izginjati kot pisateljica in osebnost, čeprav je bila v slovenskem prostoru zlasti pred drugo svetovno vojno zagotovo ena najbolj plodovitih in vsestransko zanimivih avtoric, kar smo jih kdaj imeli. A ker so za slovenske avtorje veljali le tisti, ki so pisali v slovenščini, Alma Karlin ni smela biti »naša«. O t. i. dvojnih nacionalnih in literarnih identitetah se ni nikjer govorilo, teorije o večkulturnosti, medkulturnosti ali transkulturnosti pa so bile še daleč za obzorjem (Borovnik 2017: 115). Toda Alma Karlin se je vse življenje zavedala svoje ženske posebnosti, ki je označevala njen svet potujoče pisateljice in raziskovalke, zavedala pa se je tudi lastne pisateljske zmogljivosti. Tega si ni čakala, a trdno je bila prepričana, da njen čas še pride, četudi bo za dolga leta utonil v pozabo (kar je razvidno iz zapisov v njeni avtobiografiji *Ein Mensch wird. Auf dem Weg zur Weltreisenden*, 1931, 2018; v slovenščini *Sama*, 2010). Tako smo Slovenci prve prevode njenih literarnih del pričenjali dobivati v osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja, zdaj pa ne mine več leto, da ne bi bil natisnjen nov prevod. Med časom, ko so ta dela nastala, in med letom, ko so izšla v slovenščini, so žal minila desetletja. Tako je bilo z njenimi potopisi, avtobiografijo, krajšo pripovedno prozo in z romani.

Ob stoti obletnici prve poti Alme Karlin po svetu, leta 2019, pa je izšla prva znanstvena monografija, ki obravnava jezikovne in slogovne posebnosti njenega dela. Ta monografija je plod sodelovanja med slovenskimi in nemškimi germanisti in slavisti, njena urednika in avtorja sta Vida Jesenšek in Horst Ehrhardt. Delo nosi naslov *Sprache und Stil im Werk von Alma M. Karlin/Jezik in slog v delih Alme M. Karlin* (2019). V njej je med drugim poudarjeno, da je Alma Karlin s svojim delom nakazala tudi »žensko prakso pisanja«, ki »ne more biti drugačna kot subverzivna« (po H. Cixous 1975) in da je tematizirala problematiko mesta žensk v družbi. Alenka Jensterle Doležal opozarja, da je ženska v prozi Alme Karlin definirana kot Druga, kot tista, »katere glas mora biti v moški družbi utišán« (Jensterle Doležal 2019: 76). Raziskovalka posebej poudarja, da je Alma M. Karlin svoje teme, pri katerih je obravnavala tudi neevropske kulture, med prvimi na Slovenskem prikazovala medkulturno, da je med prvimi pisala o mestu žensk

v neevropskih kulturah, o rasni problematiki ter tudi o t. i. dvodomnih identitetah (Borovnik 2017, Jensterle Doležal 2019).

Dvodomnost, razpetost med slovenstvo in nemštvo, pa je bila značilna še za marsikaterega ustvarjalca oz. ustvarjalko v slovenski književnosti prve polovice dvajsetega stoletja. Po drugi svetovni vojni se je dogajalo, da je bil »nemški del« izbrisan iz spomina, v študijsko, bralno ali opazovalno luč pa je bil postavljen le slovenski del literarnega opusa. Tudi omemba dvojezičnosti, če ni šlo za jugoslovanske narodne manjšine zunaj meja, je bila v Jugoslaviji nezaželena. Taka dvodoma in dvojezična literarna eksistenca je bila tudi pesnica Lili Novy (1885–1958). Njeno življenje je »naredilo skorajda nezaslišan lok od nemško govoreče plemkinje, vzgojene v aristokratskem duhu habsburške monarhije, do slovensko pišoče upesnjevalke ljubezni, minljivosti in smrti, katere poezija nas še danes pretrese s svojo temno močjo«, je v delu *Pozabljena polovica* zapisala Seta Knopp (Knopp v Šelih, ur., 2012: 207). Pesnica se je rodila v Gradcu očetu, ki je bil, podobno kot oče Alme M. Karlin, častnik avstro-ogrske vojske, njena mama pa je bila iz premožne ljubljanske posestniške družine. Po očetovi smrti sta se z materjo preselili v Ljubljano. Mlada Lili Novy je po smrti otroštva preživljala med nemško meščansko hišo in med slovenskim dedovim posestvom v Vikrčah in tako je Lili poleg svojega prvega jezika, nemščine, obvladala tudi kranjščino, ki je veljala za nižji pogovorni jezik. Obdržala je stik z Dunajem, kamor je zahajala k svoji teti prav v času, ko je tam živel tudi Cankar, vendar se je za razliko od njega gibala v mondenih krogih (Knopp v Šelih, ur., 2012: 207). Takrat je bila še daleč od slovenstva. Poročila se je z nemškim Čehom Novyjem, živela nekaj časa na Češkem, pozneje pa spet v Ljubljani. Svoje prve nemške pesmi, ki jih je pisala naskrivaj, je na moževo pobudo objavila v časopisu *Western Monatshefte*, preko prevodov Župančičeve poezije v nemščino pa je začela navezovati stik s slovensko književnostjo. Ko je njen mož zbolel za t. i. oficirsko boleznijo, se je od njega ločila in živela sama s hčerkama v Ljubljani, kjer je v literarnem salonu Vide Novak spoznala Josipa Vidmarja, obiskovati pa je začela tudi družbo slovenskih penatov, ki so se zbirali v gostilni pri Kolovratu (Knopp 2012: 208–209). Leta 1929 je objavila prvo pesniško zbirko v nemščini *Lilys Gedichte*, v nemščino pa je vztrajno prevajala tudi druge slovenske pesnike, ne le Župančiča. Ker se je zavedala primanjkljaja ženskega avtorstva na tedanjem literarnem prizorišču, je leta 1936 pripravila izbor iz jugoslovanske ženske lirike v nemščini *Jugoslawische Frauenlyrik*. Leta 1935 je v Sodobnosti začela objavljati svoje prve slovenske pesmi. Tik pred začetkom druge svetovne vojne je z Vidmarjevo pomočjo izšla njena prva slovenska pesniška zbirka *Temna vrata* (1941), njena druga slovenska zbirka *Oboki* (1959) pa je izšla šele po njeni smrti.

V pesnici Lili Novy vidi sodobna slovenska literarna veda prvo slovensko pesnico evropskih razsežnosti (Poniž 1985). Alenka Jensterle Doležal pa je v svoji knjigi *Ključki od labirinta* (2017), v kateri se je s posebno pozornostjo posvetila tudi Lili Novy, opozorila, da je bila pesničina dvojna identiteta značilna za slovenske in slovanske ustvarjalce avstro-ogrskega obdobja še vso prvo polovico 20. stol. in da je Lili Novy gojila svojo »dvojezično identiteto ter multikulturni potencial«, da je kot srednjeevropska avtorica »preživela razpad dveh monarhij, Avstro-Ogrske in Kraljevine Jugoslavije, dve svetovni vojni in menjavo treh režimov, na koncu pa se je v slovenskih razmerah morala prilagoditi diktatu jugoslovanskega socializma,

v katerem je kot uveljavljena prevajalka morala zatajevati svoje nemško poreklo, saj je bila njena dvojna identiteta v totalitarnem obdobju in hkrati v razmerah 'poudarjenega slovenstva' zanjo in za njeno družino celo nevarna, podobno kot so ji po drugi svetovni vojni grozile težave zaradi aristokratskega porekla« (Jensterle Doležal 2017: 107). Jensterle Doležal tudi piše, da se je morala Lili Novy »zelo pogumno in z dokajšnjo mero vztrajnosti in upornosti prebijati iz privatne sfere v slovensko patriarhalno družbo večinoma moških kulturnikov« in da v slovenski literarni kanon ni bila nikoli zares uvrščena, ker je bila dvojezična in je veljala za »tujko« (Jensterle Doležal 2017: 108). Literarna znanstvenica označi Lili Novy kot nomadsko eksistenco z večkulturno identiteto ter kot pomembno posrednico med slovensko in nemško kulturo in literaturo. Nadalje piše o položaju slovenskih avtoric in avtorjev iz prve polovice 20. stol., ki so sodili v okvir »literature podonavske monarhije« in posebej poudarja dejstvo, da so bili vsi dvojezični in da so nekaterim tudi očitali, ko so prestopili v slovenščino (Jensterle Doležal 2017: 36).

V okvir mladih feminističnih avtoric, ki so poudarjale ljubezen do maternega, slovenskega jezika, čeprav je njihovo šolanje potekalo v nemščini, je sodila tudi pesnica Vida Jeraj (s pravim imenom Franica Vovk, 1875–1932). Objavljati je pričela sočasno z avtorji moderne, a je bila tudi njena poezija v slovenskem literarnem kanonu dolgo prezrta. Povezana je bila tako z avtoricami časopisa *Slovenka* kot tudi z Zofko Kveder, ki je v *Domačem prijatelju* objavljala njene pesmi. Vida Jeraj je po poroki s slovenskim glasbenikom živela na Dunaju in bila v tesnem stiku s Cankarjem, z Murnom in Župančičem, pa tudi s teoretikom moderne Prijateljem. Leta 1918 se je z družino vrnila v Ljubljano ter objavljala v reviji *Ženski svet*. Znano je, da se je zaradi sinove smrti, zaradi zatajevanja ljubezni do Ivana Prijatelja, pa tudi zaradi negativne recepcije svoje poezije pogreznila v depresijo, ki je vodila v njeno smrt. Bila pa je med prvimi izrazitimi slovenskimi pesnicami, čeprav je za časa življenja izdala eno samo pesniško zbirko *Pesmi* (1908). Toda Vida Jeraj je kot pripadnica prvega vala feminizma čutila močno razdvojenost in razpetost zaradi »nove vloge ženske«. Zavedala se je omejenosti žensk v patriarhalni družbi, pa tudi njihovega podcenjevanja na literarnem področju (Jensterle Doležal 2017: 64–68). Jensterle Doležal v svoji študiji o Vidi Jeraj zelo poudarja, da je bila izrazito moderna pesnica, da je bila »kulturni in literarni nomad« in da je bila dvojezična ustvarjalka, ki se je pri svojem pesnjenju uporniško odločila za slovenščino. To, kako zelo obsežen je bil delež v glavnem prezrtega ženskega pesništva v slovenski literarni zgodovini, pa je zelo dobro razvidno iz *Antologije slovenskih pesnic*, ki jo je v treh knjigah izdala Irena Novak Popov (2004, 2005, 2007). Poleg Vide Jeraj so namreč v prvi polovici 20. stol. pesnile še mnoge, med njimi Ljudmila Poljanec, Zorana Trojanšek, Kristina Schuller, Ljubka Šorli in Vida Taufer.

Evropska, še zlasti srednjeevropska literarna zgodovina, je zgodovina prepletanj in – kot sem navedla le v nekaj nazornih primerih – tudi izključevanj. Novejše literarne zgodovine si prizadevajo za to, da bi razširile svoj kanon, da bi vanj zajele in upoštevale tudi literarna dela t. i. avtorjev z obrobja, zlasti žensk. Pisanje slovenske literarne zgodovine bi ob tem moralo upoštevati še dejstvo, da so slovenska literarna dela nastajala v različnih obdobjih celo v različnih državah in da je pomenila izbira slovenščine najprej upor zoper potujčevanje (germanizacijo, italijanizacijo, jugoslovanizacijo), pozneje, proti koncu 20. stol., npr. v času

Jugoslavije in po slovenski osamosvojitvi, pa je slovenščina postala le eden od možnih jezikov, v katerem še danes nastaja sodobna slovenska literatura.

VIRI IN LITERATURA

Doris BACHMANN MEDICK, 2006: *Cultural Turn. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Hamburg.

Silvija BOROVIK, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.

– –, 2001: Pripovedna proza. *Slovenska književnost III*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 145–201.

– –, 2012: *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. Maribor. Zora.

– –, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor. Zora.

Franca BUTTOLO, Irena SELIŠNIK, Jožica ČEH STEGER, Aleksander BJELČEVIČ, 2017: *Skrivnost Fanny Hausmann*. Maribor: Aristej.

Ivan CANKAR, 1976: Slovenci in Jugoslovani. *Očiščenje in pomlajenje*. Ljubljana: DZS. 91–100.

Jožica ČEH STEGER, Simona PULKO, Melita ZEMLJAK JONTES, ur., 2018: *Ivan Cankar v medkulturnem prostoru. Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.

Arianna DAGNINO, 2015: *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*. West Lafayette: Purdue University Press.

Aleš DEBELJAK, 2004: *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Založba Sophia.

Itamar EVEN-ZOHAR, 1990: Polysystem Studies. *Poetics Today* 11/1 (posebna št.), 36–40.

– –, 1997: Factors and dependencies in culture: A revised outline for polysystem culture research. *Canadian Review of Comparative Literature* 24/1, 15–34.

Paul GILROY, 2004: »Der Black Atlantic«. *Haus der Kulturen der Welt*. Berlin. 12–32.

Meta GROSMAN, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Miran HLADNIK, 2016: Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino. *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. (52. seminar slovenskega jezika, literature in culture). 46–53.

Alenka JENSTERLE DOLEŽAL, 2017: *Ključni od labirinta. O slovenski poeziji*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

– –, 2019: Konstrukcija ženskih spolnih vlog in stil pripovedovanja v romanu Windlichter des Todes (Svetlikanje v mraku) Alme M. Karlin. *Sprache und Stil im Werk von Alma Karlin. Jezik in slog v delih Alme Karlin. Language and Style in the Work of Alma M. Karlin*. Ur. Vida Jesenšek, Horst Ehrhardt. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 131). 65–81.

Vida JERAJ, 1935: *Izbrano delo: Vida Jerajeva*. Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: Ženska založba Belo-modre knjižnice.

Marko JESENŠEK, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.

Vida JESENŠEK, Horst EHRHARDT (ur.), 2019: *Sprache und Stil im Werk von Alma M. Karlin. Jezik in slog v delih Alme M. Karlin. Language and Style in the Work of Alma M. Karlin*. Maribor: Univerzitetna zaloŕba Univerze v Mariboru. (Mednarodna knjiŕna zbirka Zora, 131).

Alma KARLIN, 2007: *Moji zgubljeni topoli*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Celje: Muzej noveŕe zgodovine.

—, 2010: *Sama*. Ljubljana: Zaloŕba Sanje.

—, 1931/2018: *Ein Mensch wird. Auf dem Weg zur Weltreisenden*. Berlin: Aviva.

Dorothee KIMMICH, Schamma SCHAHADAT (ur.), 2012: *Kulturen in Bewegung. Beitrage zur Theorie und Praxis der Transkulturalitat*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Seta KNOPP, 2012: Lili Novy (1885–1958). Slovenska pesnica. *Pozabljena polovica*. Ur. Alenka ŒELIH idr. Ljubljana: Zaloŕba Tuma. 207–211.

Kriŕtof Jacek KOZAK, 2010: Literatura in medkulturnost. *Razprave o medkulturnosti*. Ur. Mateja SEDMAK, Ernest ŒENKO. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno srediŕe, Univerzitetna zaloŕba Annales, Zgodovinsko druŕstvo za juŕno Primorsko. 129–142.

Lev KREFT, 2016: Razdvojenost v drugosti: slovenstvo med narodi. *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenŕino kot drugi in tuji jezik. (52. seminar slovenskega jezika, literature in kulture). 79–86.

Jurij LOTMAN, 2010: Die Innenwelt des Denkens. *Eine semiotische Theorie der Kultur*. Ur. Susi K. Frank, Cornelia Ruhe, Alexander Schmitz. Frankfurt am Main.

Marina LUKŠIČ HACIN, 1999: *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Zaloŕba ZRC.

Katja MIHURKO PONIŒ, 2003: *Drzno drugačna. Zofka Kveder in podobe ŕenskosti*. Ljubljana: Delta.

Mira MILADINOVIĆ ZALAZNIK, 2017: Igor Œentjunc, ein begnadeter Fabulierer. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*. Zv. 1. 251–256.

Irena NOVAK POPOV (ur.), 2004: *Antologija slovenskih pesnic 1*. Ljubljana: Zaloŕba Tuma.

— (ur.), 2005: *Antologija slovenskih pesnic 2*. Ljubljana: Zaloŕba Tuma.

— (ur.), 2007: *Antologija slovenskih pesnic 3*. Ljubljana: Zaloŕba Tuma.

Lili NOVY, 1959: *Oboki*. Ljubljana: Drŕavna zaloŕba Slovenije.

—, 1985: *Goreče telo. Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

—, 1998: *Temna vrata*. Reprint leta 1941. Ljubljana: Samozaloŕba, D. Petek.

Denis PONIŒ, 1985: »Med temnimi vrati svetle zvezde poezije«. *Goreče telo*. Ljubljana Mladinska knjiga.

Siegfried J. SCHMIDT, 1995: Vse izgublja svojo drugačnost. Intervju Neve Œlibar. *Razgledi*, 3/3, 4–9.

Alenka ŒELIH, Milica GABER ANTIĆ, Alenka PUHAR, Tanja RENER, Rapa ŒUKLJE, Marta VERGINELLA (ur.), 2007: *Pozabljena polovica. Portreti ŕensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Zaloŕba Tuma in SAZU.

Marta VERGINELLA (ur.), 2017: *Slovenka*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Natascha VITORELLI, 2007: *Frauenbewegung um 1900. Über Triest nach Zagreb*. Wien: Locher.

Janja ŽITNIK SERAFIN, 2008: *Večkulturna Slovenija*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

SLOVENIAN LITERATURE IN CENTRAL EUROPE IN TERMS OF ITS TREATMENT OF THE OTHER AND THE DIFFERENT

Many contemporary literary works, including Aleš Debeljak's collection of essays *Evropa brez Evropejcev* (*Europe without Europeans*, 2004), present the situation of Slovenians in Central Europe. In this work, Debeljak critically examines the emergence and development of the European Union (EU), and the position of the various national identities within the EU. He expresses a belief in the respect and maintenance of national and cultural differences. Throughout history, the situation of Slovenia has been characterised by otherness and difference. Like many Central European nations, Slovenian was part of an empire in which Slovenians had a subordinate and often unacknowledged national status. Culture and art tended to play the particular role of a political institution in the formation of the Central European nations. At the end of World War I, Slovenian culture was still the Other in the context of German Culture. As opposed to the more standardised German, writing in Slovenian meant a deliberate decision to choose the Other (Kreft 2016: 79–82, Hladnik 2016: 46). This difference was initially stigmatised by the majority but today is understood as a “positive concept of culture” (Hladnik 2016: 47). Today, the recognition is growing that one cannot speak only of one Slovenian culture but of “many cultures in Slovenia” and that the works of those who lived in Slovenia but write in other languages must be included in the Slovenian literary canon (Žitnik Serafin 2008, Borovnik 2017).

Several researchers have written about the importance of multicultural and intercultural links. There are many Slovenian writers who are bilingual but have chosen to write in the Slovenian language (e.g. Maica Nadlišek Bartol, Zofka Kveder, Ivan Cankar, Lili Novy, Vida Jeraj), while other Slovenians have chosen other languages after having gone abroad (e.g. Luis Adamič, Igor Šentjerc, Brina Svit, Maja Haderlap). Several writers in Slovenia have continued to write in their mother tongue although their literature reflects the Slovenian historical and cultural space as well as the issue of dual identity (e.g. Alma Karlin, Erica Johnson Debeljak). Contemporary literary researchers believe that in the age of globalisation and migration, the idea of culture bound to one ethnicity (“Volk”) and one nation (“Nation”) and specific geographical coordinates has become increasingly nonsensical (Kimmrich and Schahadat 2012: 8). Therefore, literary studies must expand their research to include the fluidity and exchange of cultures and literatures, which will reveal the true history of inclusion, mixing and exclusion. Contemporary Slovenian literary studies is working to diversify its canon and recognises so-called transcultural authors.
